

УДК 323.28

С.М. Маделик

викладач кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Київського міжнародного університету

ІСТОРИЧНІ ВИТОКИ ТА ЕВОЛЮЦІЯ ТЕРОРИЗМУ

У статті розглянуто витоки тероризму та його еволюція від найдавніших часів до сучасності, від одиничних замахів на керівників держав, урядів до різноманітних терористичних акцій, спрямованих проти широкого кола осіб. Автором проаналізовано вплив глобалізаційних процесів на розвиток та еволюцію тероризму.

Ключові слова: тероризм, терористичний акт, міжнародний тероризм, глобалізація міжнародних відносин.

Загострення боротьби між різними соціальними силами, політичними ідеологами, міжнародними організаціями та розподіл сфер впливу, часте використання терористичних методів стало однією з найголовніших проблем людства. *Актуальність* теми зумовлена масштабністю ескалації у світі такого явища як міжнародний тероризм.

Метою статті є дослідження та визначення основних проявів еволюції тероризму в процесі набуття ним глобального міжнародного характеру.

Проблема тероризму була і продовжує бути актуальним об'єктом дослідження для багатьох істориків і політологів. Серед *літератури*, у якій висвітлюється дане питання, є праці як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. Зокрема, передісторію й витоки тероризму досліджують О.М. Бардін [1], Раззакова Ф.І. [8]. Проблема тероризму в сучасних міжнародних відносинах, основні світові та регіональні тенденції висвітлені в працях П.Д. Біленчука [3], Г.В.Токаревського [10], Солодовникова С.А. [9].

Тероризм як політичне явище сягає своїм корінням глибокої давнини. За своїм походженням латинський термін «terroro» означає «страх, жах» [1]. Страх – це одне із найглибинніших почуттів людини, що виникає при зустрічі з незвіданим, незрозумілим і загадковим. Унаслідок цього страх почав використовуватися як засіб утримання влади, а терор – особливим засобом політичної боротьби.

Першою терористичною групою в історії людства була чітко організована секта сікаріїв, яка діяла в Палестині в 66 – 73 роках. н. е. Назва цієї секти походить від назви улюбленої зброї бойовиків угруповання, а саме короткого меча (сіки), який легко можна було сховати під одягом.

Тактика діяльності сікаріїв спрямовувалася переважно на дії під час масових заходів. Вони вважали, що якраз натовп є темрявою завдяки своїй щільності, давці і неможливості визначити, хто саме завдав смертельного удару. «Темрява натовпу» була їхнім улюбленим місцем здійснення терористичних актів. Джерела нечисленні і суперечливі, однак, якщо вірити Йосипу Флавію, сікарії застосовували незвичайну тактику: вони атакували противника в денний час, передусім у свята, коли Єрусалим бував заповнений юрбами людей. Улюбленою зброєю сікаріїв був кинджал чи короткий меч (сіка), який вони ховали під одягом. Головними цілями сікаріїв були представники єгипетської і палестинської діаспори, які виступали за налагодження дружніх відносин із Римською імперією. Уже тоді сікарії відрізнялися релігійним фанатизмом. У муках вони вбачали радість, вірили в те, що після повалення ненависного режиму народ звільниться від мук та страждань [9]. Вони підкорялись одному лише Богу, не визнавали над собою ніякої земної влади, відмовлялися бачити у священнослужителях посередників між Всевишнім і простими смертними.

В XI ст. на Сході діяли ассасіни, які відокремилися від ісмаїлітів, що з'явилися в XI столітті і були розгромлені

монголами в XIII столітті. Ця секта тривалий час приваблювала до себе увагу вчених, оскільки дуже багато елементів їхньої тактики і стратегії нагадують методи сучасних терористів. Тайну секту, чия назва і досі вважається синонімом підступного вбивства, заснував Хасан аль-Саббах, якого історики вважають основоположником ідеології тероризму. Він обґрунтував не тільки ідеологію тероризму, але й створив прототип держави нової формації – терористичну державу, у якій існувала чітка ієрархія підкорення і не було єдиних кордонів, чітко окресленої території [10]. Володіння аль-Саббаха складалися з окремих замків-фортець. Територію його держави не можна було захопити, завоювати або скорити. Його прихильники кочували із фортеці у фортецю, вони вбивали кожного, хто був іншого віросповідання або намагався протистояти їм. Їхній перший ватажок, Гасан Сібаї, швидко зрозумів, що в нього занадто мало людей, щоб успішно боротися відкрито. Проте тривала, уміло продумана кампанія терору, здійснювана добре навченими і дисциплінованими воїнами, може досягнути серйозного політичного ефекту. Асасини діяли під покровом найсуворішої таємності, нерідко переодягаючись іноземцями, серед інших і християнами. Вони не користувалися ні отрутами, ні метальною зброєю. Їхньою зброєю був кинджал, і не лише через його високу надійність, але й тому, що в убивстві вони вбачали щось ритуальне. Сучасні дослідники, описуючи цю секту, відзначають її аскетичну дисципліну. Сектанти вітали мучеництво і смерть в ім'я ідеї і твердо вірили в настання нового світового ладу. В історичній перспективі діяльність секти була запеклою, хоча й приреченою на кінцеву поразку, боротьбою релігійної меншини за право на власний спосіб життя і свободу віросповідання, яку всіма силами прагнули придушити їхні запеклі вороги сельджуки. З Персії асасини чинили набіги на Сирію, убивали префектів, губернаторів, каліфів. 10 жовтня 1092 р. людина Хасана ас-Сабаха вбила самого візира сельджуцького султана – Нізам аль-Мулька [10].

Таємні спільноти давніх терористів були відомі на Далекому Сході. У Китаї таємні общини були засновані наприкінці XVIII ст., коли маньчжури захопили дві третини території Китаю. Спочатку ці общини були засновані як таємні організації для повалення маньчжурських правителів та встановлення династії Мін на імператорському престолі. Однак з часом вони фактично перетворились на інструмент місцевого самоуправління, взявши на себе адміністративні й судові функції. Тріади неодноразово здійснювали спроби народного повстання, однак маньчжури жорстоко придушували їх. На початку XX ст. легальна база існування Тріади поступово була підірвана репресіями маньчжурів, тож Тріади поступово перейшли до використання таких кримінальних методів для забезпечення своєї діяльності, як контрабанда, піратство, вимагання [8].

В Індії та на Далекому Сході також діяли таємні спільноти. Зокрема відомою є секта «душителів», члени якої убивали свої жертви за допомогою шовкового мотузка, вважаючи що такий спосіб убивства водночас є ритуальним жертвоприношенням кровожерній богині Калі.

Епоха феодалізму в Європі асоціюється з численними терористичними акціями. Наприклад, у Франції монах-домініканець Жак Клеман убив Генріха III Валуа, рояліст Кадудаль намагався підірвати Бонапарта, Наполеон викрадав герцога Енгієнського. Нарешті, як символ жорстокості в історії залишилась Варфоломійська ніч. У середньовічній Європі обабіч доріг стояли шибениці, виставлялись напоказ відрубані голови учасників народних бунтів або просто невдоволених режимом, активну діяльність провадила свята інквізиція, спостерігалися численні акції терору феодальних власників проти своїх васалів та противників [1].

Потужний поштовх поширенню тероризму дала Велика французька революція, що супроводжувалася кривавою розправою буржуазії, яка прагнула влади над своїми

противниками, а потім братовбивчим терором проти її керівників, зокрема Робесп'єра, який дав початок тій несамовитості, через яку з плахи скотилась і його голова. Саме поняття „терор”, на думку деяких фахівців, виникло під час Французької буржуазної революції [8].

Характерною рисою XIX ст. є тероризм анархістів і націоналістів. У цей період у Німеччині з'явилася «філософія бомби», автором якої був німецький радикал Карл Гейнцген. Він доводив, що фізична ліквідація сотень, навіть тисяч людей може бути виправдана «вищими інтересами людства», а моральна заборона на вбивства в політичній боротьбі повинна бути спростована. Він вважав, що сили й дисципліні реакційних військ необхідно було протиставити таку зброю, за допомогою якої невелика група людей може створити максимальний хаос. Концепція Гейнцгена отримала закономірний розвиток у теоріях Михайла Бакуніна та Петра Кропоткіна, які висунули доктрину «пропаганди дією». Нині практики, теоретики та дослідники проблеми насильства визнають Гейнцгена основоположником теорії сучасного тероризму [7].

Концепція «філософії бомби» отримала подальший розвиток у «теорії руйнування» Бакуніна. Останній у своїх працях відстоював думку про визнання лише однієї дії - руйнування. Як засіб боротьби, він пропонував отруту, ніж і мотузку. Революціонери, вважав Бакунін, повинні бути глухими до стогонів приречених і не йти на будь-які компроміси [5].

70-ми роками XIX ст. анархістами була висунута доктрина «пропаганда дією». Її суть полягала в тому, щоб не словами, а лише терористичними діями можна спонукати маси до тиску на уряд. Така ж думка проходить і в Кропоткіна, коли він визначає анархізм як «постійне порушення за допомогою слова усного і письмового, ножа, гвинтівки й динаміту» [6].

Наприкінці XIX століття особлива роль у пропаганді тероризму в Європі і США належала одному з найактивніших і найпослідовніших пропагандистів практичного застосування

терористичних актів – німецькому публіцисту-анархісту Іоганну Мосту, що проповідував «варварські засоби боротьби з варварською системою», вважаючи напад кращою формою захисту, а терористичний акт – кращим засобом пропаганди. Він писав: «Хай живе ненависть! Хай живе помста! У боротьбі проти порядку злодіїв законні всі засоби. Чим вища мета, на яку спрямовано постріл або удар, тим більше його пропагандистський ефект» [5]. Саме Іоганн Мост сформулював принцип «ефект еха», який полягає в тому, що саме по собі вбивство ворогів нації не дорого коштує, головне, щоб теракт знайшов послідовників і викликав нові теракти. Мост був першим, хто запропонував надсилати наміченим жертвам поштової посилки з бомбами, що вибухають у момент розкриття пакунка.

Найяскравіше в ХІХ ст. тероризм проявився в діяльності російських народників. Осередки «Народної волі» були розпорошені всією територією Російської імперії, зокрема і в Україні. У програмі «Народної волі» передбачалося дезорганізувати уряд через терор, насильницькими методами повалити в Росії монархію. У вересні 1879 року революційним трибуналом “Народної волі” був засуджений до смерті імператор Олександр ІІ, якого було вбито 1 березня 1881 року після численних невдалих замахів [5].

Розмах і поширення тероризму в Росії відбувався від 1901 до 1911 року, саме тоді були скоєні гучні терористичні акти проти відомих державних діячів і політиків. Відомо, що у вересні 1918 року Рада Народних Комісарів прийняла постанову про “червоний терор” як надзвичайний захід для захисту молодій радянській державі.

Останнім десятиліттям ХІХ і першим ХХ століття було вчинено чимало замахів на життя провідних політиків Європи й Америки. Так, були вбиті американські президенти Маккінлі та Гарфілд, здійснено кілька невдалих замахів на Бісмарка і німецького кайзера. 1894 року був убитий президент Франції

Карно, а в 1897-му – прем'єр-міністр Іспанії Антоніо Кановас. У 1898 році загинула австро-угорська імператриця Єлизабет, а в 1900-му – король Італії Умберто [8]. Але, хоча в багатьох випадках убивцями були анархісти, найчастіше вони діяли з власної ініціативи, не поставивши до відома про свої наміри соратників.

Після завершення Першої світової війни терористична активність на Європейському континенті довго базувалась переважно на праворадикальній націоналістичній ідеології. Вважається, що найактивнішими у цей час були націоналістичні угруповання хорватських та македонських терористів, які боролись проти монархії в Югославії [8].

Варто зауважити, що в зазначений період особливого значення набуває державний терор. Його суть полягає в тому, що правляча еліта проводила політику залякування й придушення внутрішніх політичних противників українськими насильницькими засобами, аж до фізичного знищення. Так, у Росії в 20 – 40-х і в Німеччині 30 – 40-х років ХХ століття проводився масовий терор усіх інакомислячих. При цьому в 1940-х роках масовий політичний терор вийшов на міжнародну арену, коли Німеччина почала фізично знищувати єврейську діаспору на окупованих нею територіях.

Після Другої світової війни дії терористів дещо змінилися. Їх витіснили так звані конфлікти малої інтенсивності – війна в Кореї, у В'єтнамі. Терористичні групи стали частиною партизанського руху або армійських підрозділів. Так, наприклад, було з єврейськими терористичними групами, які з початком громадянської війни в Палестині й вторгненням арабських військ увійшли до складу ізраїльської армії.

Але на початку 70-х років ХХ століття тероризм вийшов на світову арену як загальнолюдська катастрофа. Глобалізація призвела до розширення географії терористичних актів, вони почали набувати системного характеру, а терористичні угруповання почали синхронізувати свої дії.

У другій половині ХХ ст. виникло і набуло значного поширення таке явище як міжнародний тероризм.

Міжнародний тероризм – це форма політичної боротьби, яку використовують різні політичні партії, рухи, групи та інші організації, в основі діяльності яких лежить екстремізм і насилля для тиску на суб'єкти міжнародної діяльності з метою досягнення ними політичних цілей [4]. Міжнародні терористи для цього використовують убивства, захоплення заручників, вибухові пристрої тощо. За допомогою актів насильства терористи намагаються привернути увагу органів влади та міжнародної спільноти до досягнення своїх цілей або задоволення інтересів соціальних груп, які вони представляють.

Терористичні акти несуть у собі численні людські жертви, здійснюють психологічний тиск на великі маси людей, призводять до руйнування матеріальних і духовних цінностей, провокують війни, недовіру та ненависть між соціальними і локальними групами.

Терористичні акти з кожним роком стають усе організованішими та жорстокішими, використовуючи новітню техніку, зброю, засоби зв'язку. У різних регіонах світу політичними та націоналістичними радикалами, котрі взяли на озброєння методи терору задля досягнення своїх цілей, організована розгалужена система підпілля, складів зі зброєю та вибухонебезпечними речовинами, спеціальних структур і фінансових засобів. Для прикриття терористичних організацій функціонує система фірм, компаній, банків та фондів [2].

На сучасному етапі простежується еволюція тероризму, що проявляється так:

1. Відбулася трансформація тактики тероризму. Раніше він існував в основному у формі одиничних замахів на керівників держав, урядів і високопоставлених чиновників. Нині ситуація кардинально змінилася. Сучасний тероризм – це вже не розрізнені індивідуальні дії, а серії різноманітних терористичних акцій, спрямованих проти широкого кола осіб та

об'єктів, ретельно підготовлених, які здійснюються кваліфікованими кадрами і добре організованими угрупованнями. При цьому спостерігається різке кількісне зростання терористичних актів із численними жертвами і значними матеріальними збитками, а також об'єднання зусиль окремих екстремістських формувань і кримінальних структур на міжнародному рівні для досягнення своїх політичних цілей.

2. Удосконалилась структура терористичних угруповань і посилилася конспіративність їхньої діяльності. Терористи почали здебільшого діяти нечисленними підрозділами, жорсткішою стала перевірка нових членів. У межах терористичних організацій практикується спеціалізація підрозділів за їхнім призначенням: фінансування, розвідка й контррозвідка, постачання зброї і спеціальних засобів на місце запланованого терористичного акту, чи виконання терористичного акту.

3. Відбулось удосконалення форм і методів терору. Використання терористичними організаціями вкрай жорстких форм і методів боротьби підвищує небезпеку здійснення актів так званого технологічного тероризму. До них, насамперед, належить використання чи загроза застосування ядерної, хімічної і бактеріологічної зброї, радіоактивних або високотоксичних хімічних, біологічних речовин, а також спроби захоплення екстремістами ядерних та інших промислових об'єктів.

4. Сучасними терористами взятий курс на використання досягнень науково-технічного прогресу. Розвиток прогресу породжує нові види тероризму, руйнівна сила яких постійно зростає. Так, життя сучасного суспільства залежить від електронних баз даних та інформації, що передається ними. Від цього залежить також оборона, діяльність спецслужб і правоохоронних органів, банківської справи, робота систем життєзабезпечення міст тощо. У зв'язку з цим, життєво важливі сфери діяльності будь-якої держави стали відкритими для

комп'ютерних хакерів. А їхні узгоджені дії можуть не тільки паралізувати всю країну, але й призвести до численних людських жертв. Тому загроза нового виду тероризму – інформаційного або електронного – нині набуває особливого значення.

5. Зростає тероризм, заснований на релігійній та етнічній ненависті. Сьогодні небезпеку становлять не тільки групи бойовиків, які безпосередньо беруть участь у бойових діях, але й численні загони проповідників ісламу радикального напрямку, у зокрема, войовничого, які пройшли навчання в ісламських навчальних закладах Саудівської Аравії, Пакистану, Єгипту і були завербовані ісламістами. Порівняльний аналіз розвитку ситуації на Балканах, Північному Кавказі і в Центральній Азії показує, що саме перед ісламськими проповідниками ставиться мета першими реалізувати розраховані на довготривалу перспективу завдання поширення ідей сепаратизму і релігійного екстремізму в різних регіонах країни.

6. Відбулося збільшення людських і фінансових джерел міжнародного тероризму.

7. Відповідно до нової теорії насильства можливе здійснення тероризму за допомогою такої зброї: концептуально-методологічна (впровадження помилкових цінностей для суспільства), хронологічна (створення помилкової концепції причинно-наслідкового зв'язку явищ), фактологічна (демагогія, пропаганда помилкових ідей, залякування за допомогою ЗМІ), економічна (санкції, ембарго, кредити міжнародного валютного фонду, піратство), геноцид (алкоголь, наркотики, хімічні отруйні речовини) і зброя фізичного ураження (убивства, вибухи, підпали, викрадення заручників тощо).

8. Міжнародний тероризм є геополітичним модусом дестабілізації. Адже для нанесення випереджальних ударів по потенціальних базах тероризму використовується і пряме вторгнення в окремі країни чи регіони збройних сил з подальшою окупацією та зміною керівництва країни. Ці

вторгнення насправді є локальними війнами різної інтенсивності і розмаху.

Отже, у XXI ст. тероризм став невід'ємною частиною політичних та економічних процесів у світі. Він перетворився на один із провідних чинників сучасних міжнародних відносин. Прослідкувавши історичний розвиток проявів тероризму від найдавніших часів до сучасності, яскраво простежується еволюція та вдосконалення як методів, так форм і структури терористичних організацій. Сучасний тероризм характеризується широким розмахом, відсутністю чітко окреслених державних меж, існуванням доволі налагодженої координації міжнародних терористичних центрів та організацій, значною матеріальною підтримкою. Унаслідок глобального поширення медіа та розвитку комунікацій тероризм розвинув здатність формувати міжнародну громадську думку через залякування. Він став анонімнішим, живучішим і стійкішим до боротьби з ним, а терористи – мобільнішими. Тобто, він став не просто наслідком глобалізаційних процесів, а й дуже ефективним засобом для диктату своїх умов і досягнення політичних цілей спільнотами, які є порівняно «слабкими» з огляду на держави та міждержавні організації. Тероризм нині зачіпає інтереси світової спільноти і вимагає колективної співпраці та розробки ефективних засобів для запобігання й протидії тероризму.

Література

1. Бардін О. Передісторія і генезис тероризму / О. Бардін // Людина і політика. – 2004. – №2. – С.130–144.
2. Бейлс А. Дж. К. Европейская безопасность после 11 сентября 2001 года. / А. Дж. К. Бейлс // Мировая экономика и международные отношения. – 2003. – №6. – С. 82–87.
3. Біленчук П.Д. Сучасний тероризм: світові, вітчизняні та регіональні тенденції / П. Д. Біленчук, В. В. Кравчук. – Хмельницький: ХМЦНТЕІ, 2008. – 212 с.

4. Вакулич. В. Світ перед викликами тероризму: [монографія] / В. Вакулич. – Кіровоград: ВАТ «Кіровоградське видавництво», 2005. – 267 с.
5. Гушер А.И. Проблема тероризма на рубеже третього тисячелетия новой эры человечества / А.И. Гушер // Евразийский весник. – 2000. – №3. – С. 13–48.
6. Кропоткин П.А. Записки революціонера / Петр Алексеевич Кропоткин. – СПб.: Знание, 1906. – 471 с.
7. Масленников В., Пискун О. Современное состояние тероризма. / В. Масленников, О. Пискун // Честь и закон. – 2001. – № 1. – С. 12–17.
8. Раззаков Ф. Век террора: хроника покушений / Ф. Раззаков. – М.: Эксмо, 1997. – 564 с.
9. Солодовников С.А. Тероризм и организованная преступность / С. А. Солодовников. – М.: Закон и право, 2008. – 176 с.
10. Токаревський Г. В. Міжнародний тероризм: сучасний стан та перспективи протидії / Г. В. Токаревський // Стратегічна панорама. – 2003. – № 1. – С. 85–92.

The article examines the origins of terrorism and its evolution from ancient times to the present, from isolated attempts on heads of governments in various terrorist acts against a wide range of people. The author analyzes the impact of globalization on development and evolution of terrorism.

Keywords: terrorism, terroristic attack, international terrorism, globalization of international relations.

В статье рассмотрены истоки терроризма и его эволюция от древнейших времен до современности, от единичных покушений на глав государств, правительств к различным террористическим акциям, направленным против широкого круга лиц. Автором проанализировано влияние

глобализационных процессов на развитие и эволюцию терроризма.

Ключевые слова: терроризм, террористический акт, международный терроризм, глобализация международных отношений.